

NASILJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA**Povzetek**

Izraz "nasilje vsakdanjega življenja" se nanaša na družbene skupine, ki živijo navidez urejeno življenje, brez večjih ekonomskih težav. Življenje je lahko nasilno tudi glede na to koliko naporov mora posameznik prenesti v osebni in družbeni oziroma poklicni življenju. Dologotrajne prisile in pritiski družbenega življenja namreč puščajo posledice na vseh, še posebno na odraslih in starejših odraslih. Družbeni pritiski so še posebej očitni za starejše delavce, kajti iz njih skušajo glavne srednje stare generacije na trgu dela pridobiti čim več. Podobno se dogaja mlajši generaciji, četudi, gre v slednjem primeru za manj očitno obliko nasilja.

Vsako družbeno obdobje povzroča psihosomatska obolenja, ki so posledica sinergije med družbenimi razmerami in posameznikovi lastnostmi. Zdi se, da je izgorevanje in izgorelost bolezen, ki tako v svojih vzrokih, kot v svojih imptomih odlikava duh časa, v katerem živimo. Najbolj želene, podpirane in družbeno sprejete osebne lastnosti so lahko hkrati tudi posameznikov "program za samouničenje".

Obdobje »tekoče moderne« kakor današnje obdobje imenuje Zygmunt Bauman (2002) nas vse bolj prepušča nam samim. Družbene norme in vrednote seveda niso izginile, vendar se vse bolj spreminjajo, saj si moramo sami razviti svoj vrednotni sistem oziroma zgraditi hierarhijo lastnih vrednot. To se dogaja tudi na področju dela, področju, ki nam je dolga leta nudilo občutek varnosti in pomagalo ustvarjati jasno identiteto. Za današnje obdobje, so značilni nestanovitna zaposlitev, individualizacija, spremembe vrednot, nezmožnost posameznikovega vpliva in nadzora nad širšimi družbenimi spremembami, kar se pri posameznikih odraža v nasilju lastne prisile. Najbolj vidna oblika nasilja so manipulacije, s katerimi lahko obvladujemo druge tako, da jih ustrahujemo.

Sedanje generacije odraslih so se v našem okolju nepripravljene soočile s tranzicijskim obdobjem. Vsak dan se srečujejo z novimi (nasilnimi) zahtevami zasebnega in poklicnega življenja ter z razkorakom vrednotnih sistemov. Izobraževanje odraslih je postalo pomembnejše kot kdajkoli prej, saj je razumevanje procesov, v katerih smo se znašli, ključno za njihovo obvladovanje.

Ključne besede: izgorelost, strukturno nasilje, individualizacija, zaposlitev, osebna struktura, socializacija, zaposlitev, kapital.

VIOLENCE OF EVERYDAY LIFE

Abstract

The expression »violence of everyday life« refers to those social groups, that are living seemingly ordinary lives, that is, without economical problems. Life can be violent in sense of withstanding strains in personal and professional life. Social constraints and pressures of long duration, affects us all, specially grownups and elderly people. Social pressures are more obvious for elderly people, since main middle generation is trying to gain maximum performance on labor market. Younger generation is experiencing similar treatment, even though there is less violence.

Every social period is causing psychosomatic conditions, that they are consequence of synergy between social circumstances and to individual's characteristics. It appears that burning out and burnout is a disease, that so in own causes as in own symptoms, reflects spirit of time, in which we live. The most wished for, of supported and socially accepted personality characteristics are at the same time also of individual's "program for self-destruction".

Era of Zygmunt Bauman's "Liquid modernity" (2002), leaves to us alone. Social norms and values of course didn't disappear, however all change more, and we alone must develop own value system or to build hierarchy of own values. This is occurring also on fields of work, which has provided us for years with the sense of security and helped us create clear identity. Today's period characteristics are: unstable occupation, individuation, changes of values, inability of individual's control over wider social changes. Manipulations are most visual shape of violence, with which we can restrain of others so, that we intimidate them. Middle generations of grownups are facing transitional period unprepared.

Every day we are facing new demands (violence) of private and/or professional life, and with a gap in value systems.

Education of grownups is becoming more important than ever, because the very understanding of processes we are experiencing is the key to gain control over them.

Key words: burnout, structural violence, individuation, occupation, personal structure, socialization, employment, capital

NASILJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Nasilje je lahko telesno, besedno, finančno, itd. Pojem strukturnega nasilja (angl. *structural violence*) označuje nasilje, ki je posledica revnih razmerah v katerih so se ljudje znašli zaradi preoblikovanja gospodarskih in družbenih struktur. Pravzaprav ta pojem opiše nasilje, ki ga doživljajo družbeno izločeni.

Četudi se zdi pojav družbene izločenosti močno razpršen in zato težko opredeljiv, je dobro vedeti, da so obdobja sprememb neizogibno tudi čas, ko se rojeva in zlagoma širi nova družbena paradigma, tj. značilen skupek pojavov in zakonitosti. V marsičem je tako današnja obravnava *družbene izločenosti* podobna obravnavi *revščine v 19. stoletju*. *Revščina* je bila značilna za vstop v industrijsko obdobje, pred nastopom socialne države. *Družbena izločenost* pa danes zrcali krizo temeljev, na katerih je počivala industrijska družba in sicer desetletja po tistem, ko je revščina iz industrijske družbe že skoraj izginila. Tako revščino kot družbeno izločenost pa povezujemo- kot pravi francoski sociolog Robert Castel- z *začasno in negotovo zaposlitvijo, s pomanjkanjem usposobljenosti, z negotovo prihodnostjo*. Tako sta revščina nekoč, kakor družbena izločenost danes posledici materialnega odrekanja, moralne ponižanosti in predvsem "desocializacije" tj. umika socializiranosti onih, ki so se znašli na robu pglavitnih družbenih dogajanj brez možnosti participacije in odločanja.

Nasilje, ki se rojeva zaradi revnih razmer tako zanamuje največ boleznin in smrti, brezposelnosti, brezdomstva, pomanjkanja izobrazbe in vsakodnevno nasilje lakote, žeje, telesne bolečine. Avtorji, ki so pisali o tim. novi revnih, posebno etnografi, so uporabljali termin »nasilje vsakdanjega življenja«¹. Arthur Kleinman v svojem delu *The Violences of Everyday Life*² (1992) omenjeni termin uporablja širše. Strukturno nasilje se pojavlja v različnih oblikah, ki prizadenejo ljudi skozi družbeni red. Avtor ne nasprotuje tezi, da družbene sile najbolj brutalno vplivajo na revno prebivalstvo. Vendar nasilne posledice družbene moči vplivajo tudi na druge družbene skupine na načine, ki jih ni moč z lahkoto prepoznati, mogoče zato, ker niso tako neposredni in jih velikokrat sploh ne označujejo kot nasilje.

Izraz "nasilje vsakdanjega življenja" se torej nanaša tudi na druge družbene skupine, ki živijo navidez urejeno življenje, brez večjih ekonomskih problemov. Kleinman v svojem delu (2000, str. 229) izpostavlja primer Jane Huffberg. Njena zgodba je podobna mnogim drugim zgodbam nasilja vsakdanjega življenja srednjega razreda severne Amerike. Jane Huffberg

¹ Nancy Scheper-Hughes, *Death without Weeping: The violence of everyday life in Brazil*. University of California Press, Berkeley 1992, nav. po, Arthur Kleinman, 'The Violences of Everyday Life.' V: Veena Das, Arthur Kleinman, Mamphela Ramphele in Pamela Reynolds, ur. *Violence and Subjectivity*. University of California Press, Berkeley 2000, str. 226-241.

² Kleinman, n.d., str. 227, 228.

(42) je svetovalka v afriško ameriški mestni šoli in trpi za kronično bolečino in izčrpanostjo. Nasilje vsakdanjega življenja opredeli kot nasilje predpisanega delovnega časa in pomanjkanje časa zase. Izgubo in pritisk časa doživlja z izčrpanostjo in jezo. Jane Huffberg čuti, da zunanje časovne prisile obvladujejo oziroma prevladujejo nad potrebami njenega notranjega časa. To razume kot nasilje, ki ga družbeni red prizadeva njej. Življenje je boleče tudi glede na to koliko mora nekdo prenesti, s čim vse se soočiti in kaj in koliko narediti, da uspe. Življenje doživlja kot travmo, povzročeno pod prisilami družbenega življenja, ki puščajo posledice.

Ena izmed pogostih posledic je označena z besedo stres. »Soočamo se lahko s čimerkoli, prilagodimo se celo na nečloveškemu režimu. Tudi stres, obremenitev, je oblika nasilja v vsakodnevnem življenju. Stres povzroča nasilje³ je razložila Jane Huffberg.

Družbeno nasilje, predstavljeno skozi zgodbo Jane Huffberg, je razprostranjeno, lahko je celo pogubno in povzroča, da človek v življenju ne more biti zadovoljen. Tovrstno nasilje je veliko težje prepoznati kot očitno kršitev človekovih pravic, veliko težje kot denimo fizično nasilje in zatiranje. Navadno o tovrstnih prisilah družbenega življenja ne govorimo kot o nasilju, zato se mu je še težje upreti, se z njim sprijazniti in ga vzeti za samoumevno.. »Sprijazniš se s tem kar pride, ko pride. Ne bojuješ se proti vojni ali proti življenju ali proti smrti. Pretvarjaš se. In edini gospodar tega sveta je čas.«⁴

Bolezen kot posledica družbenih sprememb

Vsako družbeno obdobje povzroči zanj značilna psihosomatska obolenja, ki so posledica neprimernih družbenih razmer in posameznikovih osebnostnih lastnosti.

Izgorelost (*burn-out*) smo izbrali kot primer bolezni zato, ker s svojimi vzroki in simptomi nazorno ponazarja družbene razmere današnjega časa. Najkrajše jo lahko opredelimo kot »kronično stanje skrajne psihofizične in čustvene izčrpanosti«. Christina Maslach (1998), vodilna raziskovalka izgorelosti v svetu, je izgorelost opredelila kot »psihološki sindrom, ki se izraža kot čustvena izčrpanost, depersonalizacija in zmanjšanje učinkovitosti in je posledica kroničnih medsebojnih stresorjev pri delu«. Po državah Evropske unije je ta bolezen že dobro znana in diagnosticirana, pri nas pa se o tej bolezni govori šele v zadnjem času. Nemške, švedske in nekatere druge zdravstvene zavarovalnice pa diagnozo priznavajo kot razlog za invalidsko upokojitev.

³ Kleinman, n.d., str. 230.

⁴ Kleinman, n.d., str. 226.

Sindrom izgorelosti preučujejo šele zadnjih trideset let, njegova pogostost pa vsako leto narašča. Po ugotovitvah Mednarodnega urada za delo postaja izgorelost, poleg depresije, glavna poklicna bolezen 21. stoletja. Na razširjanje sindroma izgorelosti po vsem svetu opozarja tudi Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), ki je že leta 1999 priporočila, naj države sprejmejo ukrepe za preprečevanje stresa in izgorelosti na delovnem mestu. Raziskovalci povezujejo ta sindrom predvsem s stresom v delovnem okolju, šele v zadnjem času se usmerjajo tudi v osebnostne značilnosti oseb, ki izgorijo. Današnje družbene razmere so ugodne za nastajanje simptoma izgorelosti, kljub temu pa v enako obremenilnih okoliščinah izgorevajo le nekateri posamezniki. Zatorej moramo upoštevati tudi osebnostne lastnosti, ki skupaj z družbenimi privedejo do bolezni. Skozi proces socializacije se oblikujejo določene lastnosti, osebnostne značilnosti, ki pripeljejo do vstopanja in vztrajanja v nerecipročnih življenjskih in delovnih odnosih. Vzgajani smo namreč v mišljenju, da je zadovoljevanje lastnih potreb sebičnost, saj je otrok pohvaljen predvsem takrat, ko zadovolji pričakovanja staršev. Naučimo se, da smo sprejeti in pohvaljeni, ko zadovoljimo pričakovanja drugih, svoje potrebe pa odložimo ali zanemarimo. S postavljanje potreb drugih pred svoje, vstopamo v nerecipročne situacije. Ta vzorec potem prenašamo v svoje osebne in delovne odnose. Herbert Freudenberger (1980) opredeljuje izgorelost kot stanje izčrpanosti, do katerega pride, ker predanost ideji, načinu življenja ali odnosu ne prinese pričakovane nagrade. Človek, ki je prej zmozel veliko, skoraj vse, začuti, da ne zmore več niti najmanjših telesnih in psihičnih naporov. Poleg tega se pojavi vrsta fizičnih in psihičnih simptomov. Med prvimi so najpogostejše težave s prebavili, srcem in ožiljem, alergije, padec imunskega sistema. Med psihične simptome pa spadajo občutki nemoči, jeze, ujetosti, cinizma, negativizma, odtujenosti od vsega in vseh, zmanjšanje koncentracije, oslabiljenje spomina.

Raziskovalci izgorelosti opredeljujejo ta sindrom kot bolezen, ki nastane kot posledica neustreznih psiholoških okoliščin dela in se tudi kaže predvsem kot spremenjen odnos do dela. Prav povezanost z delovnim okoljem naj bi bila bistvena značilnost izgorelosti, ki naj bi jo ločevala od motenj s podobno simptomatiko: depresijo, anksioznostjo, sindromom kronične utrujenosti in postravmatskim sindrom.

Družbeno ekonomske okoliščine, vrednostni sistemi, psihološke okoliščine dela, socializacijski sistemi, torej okoliščine, ki sprožajo nasilje vsakdanjega življenja, so rezultat dinamičnih odnosov med tistimi, ki so "nosilci" tega nasilja in tistimi, ki so "žrtve". Oboji skupaj v svojem medsebojnem odnosu soustvarjajo produkcijske (in družbeno produkcijske) odnose. Družbenoekonomske okoliščine in vrednostni sistemi so povezani z obliko produkcijskih odnosov in oblikujejo socializacijske procese. Ti nadalje vplivajo na oblikovanje (socialno zaželenih) osebnostnih potez, vrednostnih sistemov in socialnih vlog, tako da lahko govorimo o bolj ali manj družbeno sprejemljivih osebnostnih potezah v določenih družbeno ekonomskih

okolihčinah. Družbeno podkrepljevanje določene vrste osebnostnih potez skozi socializacijske procese tako lahko pripelje do prevladujočega tipa osebnostne strukture v določenem obdobju, ki pomaga ustvarjati in vzdrževati (skupaj s razvojem produkcijskih tehnologij in stanjem resursov) obliko družbenoekonomskih odnosov.

Prevladujoč tip osebnostne strukture se v svoji skrajni obliki kaže kot prevladujoča oblika psihopatologij v določenem obdobju (in tudi somatskih patologij, povezanih s psihosomatskimi obolenji). Odstotek ljudi, ki potrebujejo psihiatrično in psihoterapevtsko pomoč, je precej konstanten, ne glede na družbeno ekonomske okoliščine in se giblje okrog 15 odstotkov. Prevladujoča oblika psihopatologij znotraj tega odstotka pa se spreminja v odvisnosti od oblik "nasilja vsakdanjega življenja". Iz tega trenda so izključene klasične psihoze – bipolarne psihize, shizofrenija, paranoidna psihoza. Njihov odstotek je konstanten ne glede na družbeno ekonomske okoliščine (2-3%) (Praper, P., 1999).

Tako psihoterapevti poročajo, da v zadnjih par desetletjih "klasične nevrose" skorajda izginjajo, nadomestile pa so jih motnje, ki izhajajo iz t.i. mejne osebnostne strukture – narcisoidne, borderline in shizoidne strukture osebnosti. Skupne značilnosti vseh treh tipov so: nezmožnost vzpostavljanja bližnjih čustvenih stikov (čustvena odtujenost), torej dolgotrajne pripadnosti, nezmožnost vzpostavitve stika s svojimi temeljnimi potrebami zaradi razcepa jaza na pristni in lažni jaz (Winnicot, D.W., 1980): ter prevladovanje slednjega, potreba po zunanjem priznanju (storilnost kot sredstvo, družbeni status kot cilj), potreba po moči in nazoru nad drugimi (tudi s pomočjo materialnega ali družbenega statusa), manipulativnost in neravnotežje med libidoznim in agresivnim nagonom v korist slednjega (Praper, P., 2004).

Te značilnosti pa lahko prevedemo v jezik našega vsakdanjega življenja: pomankanje pripadnosti med delodajalci in delojemalci, potrošniška usmerjenost, storilnostne vrednote, tekmovalnost (tudi do uničenja drugega, čeprav to ne prinese neposredne koristi), nejasni vrednostni sistemi in stopnjevanje nasilja na osebni in družbeni ravni (od vojne in terorizma, preko nasilnih kriminalnih dejanj do *mobbinga* in nasilja v družini).

Človek in družbeni sistem

Človek kot družbeno bitje zmeraj živi v nekakšnem družbenem sistemu, ki se mu mora prilagajati. Vendar naj bi bila po nekaterih razmišljanjih prav družbena prisila tisto, kar nam daje svobodo. Človek, rešen družbenih omejitev (ali jim sploh nikoli ne bi bil podrejen) naj bi bil prej zver kakor svoboden individuum. Brez družbenih norm bi bilo življenje negotovo, živeli bi v agoniji neodločnosti. Vzorci in rutina, ki jih vsiljujejo družbeni pritiski naj bi nam prihranili to agonijo. Tako večino časa ne vemo, kaj naj počnejo, vemo pa kaj je prav, kaj je

narobe in se le redko najdemo v okoliščinah v katerih naj bi sami odgovorno sprejemali odločitve. Richard Sennett tako opozarja, da rutina sicer lahko ponižuje, lahko pa tudi varuje.⁵

Obdobje »tekoče moderne« kakor današnje obdobje imenuje Zygmunt Bauman, pa človeka vse bolj prepušča samemu sebi. Družbene norme in vrednote seveda niso izginile, vendar se vse bolj spreminjajo, sami si moramo graditi svoj vrednostni sistem. To se dogaja tudi na področju dela, področju, ki nam dolga leta nudilo občutek varnosti in nam je zagotavljalo jasno identiteto.

Nestanovitnost oziroma prožnost zaposlitve

V industrijski družbi sta delo in poklic za življenje človeka pomenilo veliko več kot le sredstvo za preživetje, bila sta os življenja. Odraslost je bila povsem navezana na delo, ne samo zaradi dolgotrajnosti dela, temveč tudi zaradi oblikovanja prostega časa glede na delo. Če poznamo poklic svojega sogovornika mislimo, da poznamo njega/njo. V družbi, v kateri je življenje navezano na vrstico poklica, poklic pove tudi kakšne dohodke imamo, kakšen družbeni položaj, kakšne so naše govorne sposobnosti, kaj nas zanima, s kom se družimo.

Sistem zaposlovanja, ki smo ga poznali do sedaj, temelji na standardizacijah vseh svojih glavnih dimenzij: na standardizirani delovni pogodbi, na standardiziranem delovnem mestu in delovnem času. Samoumevno je postalo, da se delo opravlja na določenem kraju, v organizacijah in podjetjih. Meje med delom in »nedelom« so bile jasno začrtane, časovno in prostorsko opredeljene, prav tako ločnice med brezposelnostjo in zaposlenostjo.

Družina in delo sta človeku nudila temeljno varnost. Še več, življenju sta dajala notranjo stabilnost. Danes sta tako družina kot tudi poklic izgubila svoje nekdanje varnostne in zaščitne funkcije. »Z izgubo poklica danes izgubljam notranjo hrbtenico življenja, tisto, ki je nastala v industrijski dobi.«⁶ (Beck, 2001)

Po Baumanovih (2002) besedah je bila "težka moderna doba vzajemne angažiranosti, tekoča moderna pa je čas neangažiranosti, izmuzljivosti, bega in brezupne gonje. V tekoči moderni vladajo tisti, ki so najbolj izmuzljivi, ki se svobodno premikajo in svojih premikov nikoli ne napovejo"⁷.

⁵ Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. W.W. Norton & Co., New York 1998, str. 44, nav. po, Bauman, n.d., str. 29.

⁶ Beck, *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Krtina, Ljubljana 2001., str. 203.

⁷ Bauman, n.d., str. 154.

Preoblikovanje dela in virov v dobrine je prav tako »utekočinilo« stoletja stare institucije, na katere se je človek dolgo zanašal pri zadovoljevanju svojih potreb po varnosti in identiteti.⁸ Karl Polany (2001) je dejal, da je obravnavati delo kot blago fikcija in s tem razgrnil posledice družbene ureditve, ki temeljijo na tej fikciji. Delo je bilo mogoče najeti ali zaposliti skupaj z delavci, kar je omejevalo svobodo delodajalcev. Nadzorovanje delovnega procesa je zahtevalo nadzorovanje delavcev. Ta zahteva je postavila kapital in delo drugega nasproti drugemu in ju tako ali drugače držala skupaj. Posledica je bilo močno nasprotovanje, a tudi veliko vzajemnega prilagajanja pri ustvarjanju znosnih pravil sobivanja.

Tehnologija je omogočila, da je delo mogoče nadzorovati in upravljati posredno. Posledice pa so povsod iste. Povezanost med družbenimi delovnimi in proizvodnimi procesi se zrahlja. Namesto vidne podjetniške oblike npr. stolpnic in tovarniških hal, nastopi nevidna organizacija podjetja. Prožnost delovnega časa, prestop iz polnega delovnega časa v delo na različnih delovnih mestih s skrajšanim delovnim časom, pa se ne more izvršiti brez sprememb v osebnem dohodku. Z delitvijo delovnega časa, katerega cilj je razprostranjenje *podzaposlenosti*, pa hkrati pride tudi do prerazporeditve dohodka, do manjše socialne varnosti, do priložnosti za kariero, do vse nižjega položaja. Manj je strokovne, poklicne in hierarhične diferenciacije.

V nasprotju s trdo moderno, sta glavni motiv in načelo delovanja tekoče moderne kratkotrajnost oz. takojšnjost, ki je tudi končni ideal. Racionalna izbira v dobi takojšnjosti, kakor piše Zygmunt Bauman (2002), pomeni prizadevati si za zadovoljitev, a izogibati se posledic, zlasti pa odgovornosti ki jih take posledice lahko implicirajo. Trajne sledi današnje zadovoljitve ovirajo možnosti jutrišnjih zadovoljitev. Trajnost se spreminja iz prednosti v breme. Glavni vir velikih dobičkov so postale ideje in ne več materialni predmeti. Ideje so narejene le enkrat, nato prinašajo bogastvo pač glede na število kupcev, ki jih pritegnejo.

Robert Reich (1991) deli ljudi, ki so zdaj v ekonomski dejavnosti na štiri širše kategorije. (1) »Manipulatorji simbolov« so ljudje, ki si izmišljajo ideje in načine, da postanejo ideje zaželeni in tržni, so v prvi skupini. (2) Ljudje, ki so zaposleni z reproduciranjem dela (učitelji ali različni funkcionarji državne blaginje) so v drugi kategoriji. (3) V tretji kategoriji so ljudje zaposleni z zagotavljanjem osebnih storitev, ki zahtevajo neposredno srečanje s prejemniki storitev. Jedro te kategorije so prodajalci proizvodov in proizvajalci želje po proizvodih. (4) zadnja, četrta kategorija, so po Reichu ljudje, ki zadnje stoletje in pol tvorijo »družbeni podsloj« delavskega gibanja. Gre za »rutinske delavce«, privezane k tekočim trakovom ali k računalniškim mrežam in avtomatskim elektronskim napravam. V današnjem ekonomskem sistemu je te ljudi najlažje pogrešati, zavreči in zamenjati. Razpisi za njihova

⁸ Eric R. Wolf, 'National Liberation.' V: *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*. Joan Vincent, ur. Velika Britanija 2002, : Blackwell Publishers str. 121.

delovna mesta ne zahtevajo posebnih spretnosti in ne sposobnosti družbene interakcije s strankami. Tudi sami vedo, da jih je zlahka mogoče zamenjati in ne razvijejo navezanosti na delovna mesta ali trajnih vezi s sodelavci. To je po Baumanu (2002) naravni odziv na prožnost trga dela.

V dobi tekoče moderne, kjer prevladuje želja po takojšnjem, je večina naučenih navad za obvladovanje življenja izgubila uporabnost in smisel.⁹ Prožnost je postala moto dneva. Če jo uporabimo za trg dela, oznanja konec službe kakršno poznamo. Napoveduje začetek dela s kratkoročnimi pogodbami, prehodnimi pogodbami in brez pogodb, posle, ki nimajo zagotovljene varnosti, pač pa člen, ki pravi »do nadaljnega«.¹⁰

Negotova zaposlitev in njen vpliv na oblikovanje samopodobe

Delo je človeku dolga leta nudilo občutek varnosti in možnost identifikacije, sedaj delovno življenje prežema negotovost. Na delovnem področju podjetja ne skrbijo ustrezno za primerne delovne razmere zaposlenih. Produktivnost in konkurenčnost skušajo povečati z večjim številom delovnih ur in posledično slabšimi delovnimi razmerami, čeprav študije kažejo, da med učinkovitostjo štirideset in petdeset urnega delavnika ni bistvene razlike. Vse je usmerjeno v kratkoročne dobičke. Človek je za podjetje vreden samo toliko, kolikor lahko naredi v kratkem času. Lastniki kapitala so prepričani, da je virov dovolj in da je vsak zaposleni, ki izgori, takoj nadomestljiv. V najslabšem položaju se je tako znašla Reichova četrta kategorija ljudi, rutinski delavci, ki so še najlažje zamenljivi.

Ljudje vlagajo v odnose in tudi delovne odnose zato, ker pričakujejo, da bodo tako zadovoljili nekatere svoje potrebe. Potrebe, ki naj bi jih zadovoljilo naše delovno razmerje so, poleg ustreznega plačila za delo tudi pozitivna potrditev za dobro opravljeno delo (potreba po sprejetosti), razmeroma stabilni delovni pogoji (varnost), nadzor nad delovnimi okoliščinami, jasno opredeljene naloge... Pričakujemo recipročnost med vloženim delom in nagradami (zadovoljitvijo potreb). Danes nam področje dela nudi vse manj recipročnosti, naše potrebe tako niso zadovoljene, kar lahko vodi v izgorelost. Po modelu ERI (*Model of Effort-Reward Imbalance*) (Siegrist, J., 2002) zaposleni pristajajo na nereciprocnost med zahtevami in nagradami iz naslednjih razlogov: (1) delovna pogodba je slabo opredeljena ali nimajo izbire, ker, denimo, nimajo dovolj izobrazbe, ker je trg dela zasičen, ker niso mobilni, (2) delovna pogodba, ki jo sprejmejo zato, ker, denimo pričakujejo izboljšanje svojega položaja v prihodnosti, (3) prevlada notranje motivacije pri preveč zavzetih osebah, ki tega ravnotežja pravzaprav ne zmorejo zaznati.

⁹ Bauman, n.d., str. 160 – 164.

¹⁰ Bauman, n.d., str. 187.

Po drugi strani pa tudi zaposleni, vključno z vrhunskimi managerji (Dupuy, F., 2005), ne izkazujejo pripadnosti delovnemu mestu (ali lastniku kapitala), temveč sledijo svojim individualnim ciljem (večja materialna nagrada, torej več materialnih dobrin, boljši družbeni položaj in prestiž). Torej določena stopnja nezavezanosti ustreza tudi delojemalcem, saj bi jih pričakovanje zvestobe oviralo pri uresničevanju njihovih individualnih ciljev. Posledica je torej določena stopnja depersonalizacije v odnosu do delovnega mesta, nadomešča jo identifikacija s svojimi (individualnimi) poklicnimi dosežki. Ti pa spet povečujejo (ali zmanjšujejo) človekovo tržno vrednost na trgu delovne sile.

Pomemben del samopodbe vsakega posameznika je njegova poklicna samopodoba. V sedanjih okoliščinah je ta manj zgrajena na znanju (resursih) in bolj na operacionalizaciji znanja (tj. na dosežkih, ki jih navadno merimo z materialno vrednostjo in/ali družbenim statusom). Poklicna samopodoba je torej vse bližje pojmu storilnostno pogojene samopodbe (Hallsten et al., 2005), ki pa je labilna, podvržena nenehnemu vrednotenju samega sebe v luči trenutnih dosežkov in v primerjavi z dosežki drugih v referenčnem okolju (in tudi zunaj njega). Absurden primer tega je Guinnesssova knjiga rekordov.

Potreba po vzdrževanju pozitivne samopodbe - gre za notranjo motivacijo-, ki je zgrajena na prevladovanju načela delovanja-ta (doing), ki je tudi vgrajeno v družbeni sistem vrednot - in manj na načelu bitja (being), žene posameznika v nov krog storilnosti.

V nasprotju z modelom ERI pa je Batsonova (Batson, 1998) teorija večanja spoštovanja samega sebe, ki pravi, da vloga tistega, ki daje podporo, prispeva k njegovemu večjemu ugledu in je že sama po sebi družbeno nagrajujoča.

Obdobje individualizacije

Soočanje s pritiski vse bolj negotovega trga dela pa so v današnji dobi še hujši, saj se morajo posamezniki, kljub temu, da gre za družbeni pojav, s njim soočati predvsem sami. *Obdobje individualizacije* se je začelo že po drugi svetovni vojni, ljudje so se začeli izločati iz tradicionalnih razrednih okoliščin in družinskih povezav in so postajali vedno bolj odvisni od samih sebe in od svoje lastne usode na delovnem trgu. Od posameznikov se tako vedno bolj pričakuje, da bodo »individualno uporabili domiselnost, resurse in podjetnost ter se dvignili na bolj zadovoljujoč položaj in odpravili vse vidike svojega zdajšnjega položaja, ki jih morebiti motijo«¹¹. Tako nastajajo individualizirane življenjske oblike in položaji, ki ljudi silijo v to, da sami sebe – zaradi lastnega materialnega preživetja – naredijo za središče svojih lastnih življenjskih načrtov in načina življenja. Ljudje so se osvobodili iz vnaprej danih določitev, življenjske možnosti so odprte, zanje se morajo samostojno odločati. Ulrich Beck

¹¹ Bauman, n.d., str. 171.

uporablja izraz »institucionalni individualizem«, ki se nanaša na to, da je tudi pravna država s svojimi pravicami in dolžnostmi vedno bolj ustvarjena za posameznike in ne za družine.

V individualizirani družbi se mora vsakdo in ob stalni zapostavljenosti naučiti, da samega sebe dojema kot središče svojega delovanja. Snovati mora svoje življenje, usmeritve, partnerstvo, prepoznavati in razvijati svoje sposobnosti. Za posameznika njegov položaj ni samo posledica dogodkov in razmer, temveč tudi posledica odločitev, ki jih je sam sprejel in jih mora videti in predelati kot take. Če so te dogodke nekoč obravnavali kot udarec usode, za katere nismo bili odgovorni, jih danes obravnavamo bolj kot osebni poraz, pa naj gre za neopravljeni izpit, ločitev ali brezposelnost. Svoje življenje moramo oblikovati bolj dejavno kot so to počele prejšnje generacije, sprejeti moramo odgovornost za posledice svojih dejanj in za življenjske navade, ki jih prevzemamo. Vsi, kakor razmišlja Anthony Giddens, moramo živeti na bolj odprt način z več refleksije kakor nekoč. Možnosti so bolj odprte, vendar individualizacija ljudem prinaša tudi »nove skrbi in nove strahove«¹².

Individualizacija, spremembe vrednot in posledice

Obdobje sprememb je pripeljalo do *krize vrednot*. Nekdanji vrednostni sistem ne velja več, zdaj si mora vsakdo, namesto, da bi internaliziral jasno opredeljen sistem zunanjih vrednot, kar daje bolj ali manj velik občutek varnosti, postaviti svoj osebni sistem vrednot in ga vsak dan sproti preverjati v stiku s spreminjajočim se družbenim okoljem. Vsakdo je odgovoren sam zase, zasluge za uspeh ali neuspeh se pripisujejo njemu. V socializmu je bil poudarek na kolektivnem, na delo za skupno dobro. Vsaj tako je bila naravnana socialistična miselnost. Danes je napredek, uspešnost stvar posameznika.

Raziskave kažejo, da »skoraj praviloma pregorijo najsposobnejši, najodgovornejši, najbolj zavzeti in najučinkovitejši ljudje, tisti, ki so bili do zloma uspešnejši od povprečja. Govorimo torej o prezavzetih' osebah.« (Siegrist J., 2002). Gre za ljudi, ki so jim privzgojili storilnostno naravnano samopodobo. Se pravi, da so zadovoljni le, če veliko in dobro delajo in jih tako drugi hvalijo. Sami sebi se zdijo vredni le toliko, kolikor naredijo, toda tudi ob največjih dosežkih ne čutijo zadovoljstva, dokler ne dobijo zunanje pohvale. Pri tem pa se ne zavedajo, da gre za lažno potrebo po potrjevanju, da pri tem zadovoljujejo predvsem potrebe drugih, pri čemer svoje temeljne potrebe, kot so počitek, druženje, osebna rast, kreativnost in podobno popolnoma potlačijo. Tak človek zaradi potlačitve pravih potreb čuti tesnobo in nezadovoljstvo, ve da je nekaj narobe, a misli, da se bo bolje počutil, če bo še več delal in bo še bolj pohvaljen.

¹² Giddens, *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Velika Britanija: Folite Press., 1998, str. 37.

Sedanje družbeno obdobje še posebej spodbuja te ljudi, saj je vsak odgovoren sam zase in od posameznika je odvisno kakšen položaj si bo v družbi ustvaril, koliko bo v življenju dosegel.

Do kakšnih meja lahko sega današnja kapitalistična naravnost se je pokazalo ne dolgo nazaj v televizijski oddaji Polnočni klub (17.3.2006). Eden izmed udeležencev je izjavil, da deloholikov ne bi smeli enačiti z drugimi zasvojenici, saj gre pravzaprav za družbeno koristno zasvojenost. Zato jim ne bi smeli braniti, da delajo toliko, kolikor sami hočejo. Ustvarjali naj bi več kakor drugi in s tem prispevali k družbenemu blagostanju. V resnici pa je glede na analize deloholizem precej manj produktiven. Podjetje dolgoročno z začasno povečano produktivnostjo na račun preobremenjenosti in izgorelosti več izgubi kot pridobi.

Generacija sedanjih staršev odraščajočih otrok v našem okolju je mogoče še toliko bolj vzgajala oziroma pritiskala na svoje otroke, da morajo biti povsod najboljši, ker so sami najmočnejše doživeli in občutili ta družbeni prehod, spremembe vrednot, poudarjanje individualizma. Skrbi jih za lastno življenje in varnost, svoje strahove pa prenašajo na svoje otroke.

Individuacija je eden od pomembnih vzrokov za močno ogroženost samostojnih podjetnikov s sindromom izgorelosti. Podatki iz ZDA kažejo, da je izgorelost lastnikov eden vodilnih vzrokov za zapiranje majhnih in srednjih podjetij. Zaradi majhnega obsega kapitala, s katerim razpolagajo, so nadvse ranljivi za najmanjše spremembe na trgu, prav tako nimajo resnične družbene moči in socialnega položaja, da bi lahko vplivali na družbenoekonomske okoliščine.

Žrtve individualizacije so tudi t.i. podjetniška elita, vrhunski menedžment, kot pravi François Dupuy v *La fatigue des élites. Le capitalisme et ses cadres* (2004). Znašli so se v vlogi upraviteljev premoženja lastnikov kapitala. Njihova naloga je povečevati dobiček lastnikom, pri čemer pa nimajo zmožnosti in pristonosti, da bi zaščitili sebe ali zaposlene, prav tako jih ne ščitijo več niti podjetje niti lastniki. Ta položaj je pripeljal tudi do krize avtoritete vodilnih, saj jim sam položaj ne daje moči, temveč si jo morajo postaviti sami, čeprav so v enakem položaju najete delovne sile kot drugi zaposleni.

Zaradi višje izobrazbe so sicer bolj (poslovno) mobilni in zato v boljšem položaju kot drugi zaposleni, vendar so v kriznih situacijah tudi bolj prepuščeni samim sebi.

Posledica tega položaja sta razočaranje in nihilizem, ki se lahko obrne tako proti podrejenim, kakor tudi proti lastnikom ali pa proti delu samemu. Morda smo na pragu novega spopada dveh elit: lastnikov kapitala in lastnikov znanja za upravljanje s kapitalom.

Nasilje izhajajoče iz lastne prisile

Posebnost današnjega obdobja je v tem, da mnogi ne potrebujejo več zunanjih dejavnikov, ki bi jih gnali čez rob, temveč so zunanje prisile ponotranjili tako močno, da ženejo sami sebe. Tuja pričakovanja so internalizirani tako, da postanejo njihove vrednote in potrebe. Navzven delujejo skrajno močno in avtonomno, objektivno pa v sebi ves čas nosijo v sebi vgrajene zapovedi in vzorce obnašanja. Za njihove potrebe jim vedno zmanjka časa in energije.

Nasilje notranje prisile lahko deluje po dveh kanalih: preko (vsiljenih) integriranih potreb drugih in preko intrapersonalnega vrednostnega sistema, kar pripelje do ravnanja "v korist lastne škode".

Internalizirane potrebe drugega (introjekte) so nam vsilili (zato ne moremo nevtralizirati njihove agresivne razsežnosti), čeprav jih na zavedni ravni ne doživljamo kot take. Zato delujejo, v nasprotju z našimi temeljnimi potrebami, ki so del našega (odrinjenega) pristnega jaza, kot notranja prisila in so polne agresivnega naboja. (Praper, P., 2004). Prisila je pravzaprav dvojna: na eni strani gre za pritisk temeljnih potreb in aktiviranje nam vsiljenih potreb. Posledično je tudi izvor agresivnih impulzov dvojen. Motivacija, ki izhaja iz nam vsiljenih potreb, se zato hrani z energijo agresivnega nagona, ki ni bil nevtraliziran, saj v vsakem primeru izhaja iz (dvojnega vira) frustracije. Neuravnoteženo agresivno energijo spremljajo okrnjeni adaptacijski mehanizmi (Klein., M. 1998). Zato notranja prisila privede do tega, da se agresivni impulzi in izražanje teh močno povečajo in postajajo vse bolj destruktivni. Kadar gre za skrajno obliko frustracije zaradi vsiljenih potreb lahko pripelje celo do samomora.

Poleg zapovedi in prepovedi neposrednega okolja internaliziramo tudi cilje in vrednote širšega socialnega okolja. Iz obojega gradimo tudi svoj vrednostni sistem, ki je sam po sebi močan izvor motivacije. Če so razlike med zunanjim (npr. vrednostnim sistemom podjetja) in našim notranjim vrednostnim sistemom zelo velike, spet sprožajo notranje napetosti. Ta razlika lahko pripelje do treh procesov: *adaptacije* (vedenjsko prilagajanje), *internalizacije* in *integracije* (prevzemanje vrednot okolja) ali pa do *zavračanja*. Če so razlike prevelike in ni možna niti adaptacija, notranja prisila deluje neprestano. Drug vir napetosti je lahko razlika med internaliziranimi vrednotami ter temeljnimi potrebami. Ta razlika je pri posameznem človeku sama zase uničujoča oziroma ga uničuje.

Nezmožnost vplivanja in nadzorovanja

Po eni strani so torej vse pomembne odločitve in njihove posledice preložene na nas same, po drugi strani pa nimamo nadzora nad svojim širšim okoljem in ne moremo vplivati nanj. Posameznik se je resda individualiziral in povlekel iz tradicionalnih družbenih okvirov, vendar to še ni uspešno osvobajanje, saj v veliki meri ostaja odvisen od negotovega trga delovne sile. To vpliva na vse vidike njegovega življenja.

Individualizacija gre, pravi Ulich Beck (2001), z roko v roki z močno standardizacijo. Ravno tisti mediji, ki povzročajo individualizacijo, povzročajo tudi standardizacijo. Standardizirani so trg, denar, pravo, mobilnost, izobrazba, itd... Posameznik pa je vseskozi odvisen od trga (dela) od česar je odvisen tudi njegov osebni položaj. Tako ravno individualizirani obstoj postaja vedno bolj odvisen od razmerij in razmer na katere ima nekdo malo ali nič vpliva. Nastajajo konfliktni položaji, ki se upirajo vsakemu individualnemu razreševanju. Še najbolj očitno pride do prekrivanja te vrste pri ženskah, za večino katerih še vedno velja družinski ritem, poleg tega pa še izobraževalni in poklicni ritem, iz česar nastajajo konfliktna situacije in stalno nezdružljive zahteve.

Kako močan je vpliv pričakovanih družbenih spolnih vlog, ilustrirajo rezultati finske raziskave): *When It Is Better to Give Than to Receive: Long Term Health Effects of Perceived Reciprocity in Support Exchange* (Vaanaanena s sodelavci, 2005). Raziskovali so vpliv vloge dajalca in prejemnika podpore v medosebnih odnosih na zdravstveno stanje (podatki o odsotnosti z dela za devet let). Rezultati so pokazali, da so moški bolj zdravi, ko so v vlogi prejemnika podpore v medsebojnih odnosih, ženske pa v vlogi dajalca podpore. Pisci raziskave so odkrili, da neusklajenost z družbeno spolno vlogo žensk (dajalca podpore) in moških (prejemnika podpore) slabša zdravstveno stanje zaposlenih.

Primer, ko nezmožnost vpliva posamezniku povzroča frustracije, je prikazovanje nasilja v medijih. Prikazovanje nasilja v medijih sprejemamo kot obliko družbene izkušnje. Mediji ustvarjajo strah in napetost. V želji po pritegovanju občinstva mediji o nasilju poročajo na senzacionalističen, spektakularen način. Gledalci so preplavljeni s prikazi nasilja in trpljenja na katere pa nimajo vpliva. Po eni strani v njih to povzroča čustveno otopelost, po drugi pa frustracije zaradi nezmožnosti, da bi vršili nanje vpliv. Preobilje nasilnih medijskih podob povzroča »moralno izčrpanost, izčrpanost empatije in političen obup«¹³.

Zasebna sfera ni več tisto kar se zdi. Z odvisnostjo od institucij pri individualnih položajih nastaja občutljivost za krize. Institucije namreč delujejo v pravno fiksiranih okvirih

¹³ Arthur Kleinman in Joan Kleinman, 'The Appeal of Experience; The dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times.' V: Kleinman, Das, Lock, ur., n.d., str. 9.

"normalnega življenja", ki mu je dejanskost vedno manj podobna. Hrbtenica normalne biografije je normalno delovno razmerje. Obenem narašča število tistih, ki četudi želijo, ne zmorejo vstopiti v sistem zaposlovanja ali ga zmorejo le s trdom.. Družbi, ki izstopa iz industrijskega načina življenja, ki so ga določali družbeni razredi, družina, vloge spolov in poklic, stoji nasproti sistem svetovalnih, upravnih in političnih institucij. Te prevzemajo nekakšno namestniško funkcijo za iztekajočo se industrijsko dobo.¹⁴

Vendar tudi institucije moderne države izgubljajo moč in ljudem ne morejo več zagotavljati varnosti. Politika, ki je včasih odločala o tem, katere stvari morajo biti narejene in kdo jih bo naredil, nima več moči, da bi spodbujala ljudi k delu. Medtem, ko vsi dejavniki političnega življenja ostajajo tam kjer so bili, zvezani s svojimi položaji, se moč in oblast pretakata daleč onkraj njihovega dosega. »Naša izkušnja je podobna izkušnji potnikov na letalu, ki visoko v zraku odkrijejo, da pilota ni v letalu,«¹⁵ piše Zygmunt Bauman. Ljudje ne vedo več na koga bi se pri svojih težavah obrnili, in ni nikogar, ki bi se mu mogli upreti. Prej je bilo drugače. Delavci so natanko vedeli, kdo je kriv za neprimerne življenjske razmere in so se lahko uprli.

Peyrefitte je opozoril, da sta bila podjetje in zaposlitev najpomembnejša za vzpostavljanje zaupanja. To, da je bilo v kapitalističnem podjetju tudi polno konfliktov in konfrontacij, nas ne bi smelo zavesti. Ni namreč tekmovanja brez zaupanja. Zaposleni so se bojevali za svoje pravice, ker so zaupali v obliko moči. Danes ljudje ne pričakujejo več, da bodo celo svojo delovno dobo preživel v enem podjetju. Tudi svoje prihranke raje zaupajo investicijskim skladom ali zavarovalniškim družbam kot pa, da bi računali na pokojnine, ki bi jih morala zagotoviti podjetja v katerih delajo. Na zaščito in pomoč države ni več moč računati, saj ji moč upada, ker to ustreza globalnim podjetjem.

Kapital je postal premičen, nič več ni ustaljen na določenem ozemlju, kar mu omogoča izsiljevanje nosilcev politike, ki pa so ustaljeni na nekem ozemlju. Vsaka vlada mora upoštevati grožnjo kapitala, da se bo odselil drugam, da bo umaknil svoje investicije. Vlade kapitala ne morejo prisiliti, da ostaja, lahko pa ga mamijo z ustvarjanjem čim boljših razmer za svobodno podjetnost, kar pomeni, da prilagodijo svoje politično delovanje pravilom svobodnega podjetništva.

S propadom zaupanja v podjetja in državne institucije se manjša volja ljudi do političnega udejstvovanja in kolektivne akcije. Čeprav se mnogi soočajo s podobnimi težavami, do njih pristopajo individualizirano in ne skupaj. Delovno življenje je bilo sicer že nekdaj polno negotovosti, vendar današnja negotovost prinaša nekaj izrazito novega. Stvarem, ki grozijo,

¹⁴ Beck, n.d., str. 196.

¹⁵ Bauman, n.d., str. 169.

da bodo uničile naša sredstva delovanja in možnost, da se preživljanmo, se ne moremo zoperstavljati združeno, s skupno pretehtanimi, dogovorjenimi in utrjenimi ukrepi. Problemi udarijo nepričakovano, naključno, brez vidne logike. Današnja negotovost individualizira, ločuje namesto združuje, ideje o skupnih interesih pa so vse bolj meglene. S sodobnimi strahovi, bojznimi in stiskami se soočamo sami, življenjske strategije preživetja so odvisne od posameznikov. Zaposlovanje je postalo kratkoročno in nezanesljivo, pravila napredovanja in odpuščanja ne veljajo več ali se neprestano spreminjajo. Zmanjšuje se obojestranska lojalnost in vzajemnost ter možnost za grajenje dolgoročnih odnosov.

Posledice nezmožnosti vplivanja in nadzorovanja

Danes torej zgublamo občutek nadzora nad svojim življenjem, kar lahko štejemo za enega izmed družbenih dejavnikov, ki vplivajo na obolenje za izgorelostjo. Med boleznijo se ta občutek vedno bolj krepi. Izgorelost zato lahko pripelje celo do bilančnega samomora. Sproži ga občutek ujetosti, objektivne nemoči in izgube nadzora nad svojim življenjem, ne pa izgube volje do življenja. Imamo namreč temeljne psihološke potrebe: potrebo po zmožnosti, potrebo po tem, da razumemo svet in potrebo po socialnih interakcijah. Če pogledamo vprašanje zmožnosti in družbeno okolje, ugotovimo, da smo zmožni na svoji ravni, od tam dalje pa ne, ker živimo v družbenem okolju, ki ima svoje zakonitosti. Nimamo vpliva, denimo, na to kakšna bodo zakonska določila, nimamo direktnega vpliva na vrednostni sistem. V svojem mikro okolju se sicer lahko uveljavimo in družbeno-ekonomski položaj nam daje večjo vplivnost, vendar je povsod neka meja. Na širše okolje, ki nam določa način življenja in vrednote torej nimamo vpliva. Centri moči so nejasni, mreže vplivanja in vzvodov oblasti zapletene, kar nam otežuje, če ne že onemogoča, da bi dejavno spreminjali širše družbeno okolje.

Manipulacija s strahom

K temu, da se ljudje v sodobnem življenju počutijo negotovo, da izgubljajo nadzor nad svojim življenjem in jih je strah, pa ne pripomorejo le spreminjajoče se socialno-ekonomske razmere in njihovi vplivi na življenje posameznika. Poleg sprememb, ki jih posamezniki doživljajo ali opažajo, je Frank Furedi¹⁶ pokazal, da ljudje danes vse pogosteje in vse bolj množično podlegajo strahovom, ki niso utemeljeni na njihovih osebnih izkušnjah. Ti strahovi so potencialni, nanašajo pa se na osebno zdravje, okolje, tehnologijo, nove proizvode, nevarnost terorizma, naravnih nesreč itd...

¹⁶ Frank Furedi, *Culture of fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectations*. Continuum, London, New York 2005, nav. po, Maja Povrzanović Frykman, *Zaboravljena večina, sjećanja civila na rat u Hrvatskoj 1991-92*. Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, v pripravi za tisk 2006?

Razvoj tehnologije je omogočil, da ljudje o potencialnih nevarnostih vedo veliko več vedo. Slišimo o njih, beremo o njih. Grožnje naj bi prežale vsepovsod, vendar se vedenje o tem v kakšni meri smo zares ogroženi izmika presoji, ostaja prepuščeno domnevam, zunanjim manipulacijam. Poznavanje tveganja torej s pomočjo sodobne tehnologije narašča. Opozorjanje, prikazovanje in razkrivanje sodobnih nevarnosti in tveganja je močan dejavnik gospodarskega razcveta. To je posebej očitno pri razvoju ustreznih gospodarskih branž in vej; enako tudi pri naraščajočih javnih izdatkih za varstvo okolja, za boj proti civilizacijskim boleznim itd. industrijski sistem ima korist od nezdravih razmer, ki jih proizvaja. S proizvodnjo tveganja, kakor razlaga Beck, se potrebe dokončno iztrgajo iz svojih preostalih naravnih sidrišč. Trženje tveganja je neskončno. S spreminjajočimi opredelitvami raznih oblik tveganja je mogoče ustvariti povsem nove potrebe in trge..¹⁷

V občutku ogroženosti je torej gospodarstvo našlo novo tržno nišo, našli pa so jo tudi politiki in njim podložni mediji. Kakor razlaga magister Goran Klemenčič, je strah danes eden največjih mobilizacijskih dejavnikov v zahodnih družbah. »Dosti tega strahu je iracionalnega. Kar pa ne spremeni dejstva, da so v temu strahu najprej mediji, nato pa politika – zavedno ali nezavedno – našli tržno nišo mobilizacije javnega mnenja in volilnega telesa, ki se je že pred časom prenehalo odzivati na velike ideje in izčrpane leve in desne ideologije.«¹⁸ Glavni namen poudarjanja novodobne ogroženosti in nevarnosti je psihološki. S tem se ustvarja ozračje strahu in negotovosti, ki vpliva na večjo podredljivost ljudi. »Manipulacija s strahom je sredstvo družbenega nadzora, ki se uporablja na raznih nivojih družbenega življenja v različnih družbeno zgodovinskih kontekstih.«¹⁹ Strah v ljudeh ustvari trajen občutek tesnobe, jih ohromi in jim oteži samostojno razmišljanje in upiranje krivicam sistema.

Posledice vsakdanjega nasilja družbenega sistema

Življenje med množico tekmujočih vrednot, norm in življenjskih slogov, brez trdnega jamstva, da delamo prav, brez nekdanjih institucij, ki so nam ponujale varnost, z mediji, ki pretirano prikazujejo nevarnost, je tvegano in ima visoko psihološko ceno. Zaradi procesa individualizacije se družbeni problemi, ki jih na podoben način doživljajo mnogi, sprevržejo v individualne probleme oziroma se družbeni problemi »neposredno sprevržejo v psihične dispozicije: v osebno nezadostnost, občutenje krivde, strahove, konflikte in nevroze. Nastane – precej paradoksalno – nova povezanost med posameznikom in družbo, povezanost med krizo in boleznijo pri čemer se družbene krize kažejo kot individualne in jih tedaj ne

¹⁷ Beck, n.d., str. 67, 68.

¹⁸ Goran Klemenčič, 'Koliko varnosti za koliko svobode?' *Delo; Sobotna priloga*, 25. 3. 2006, str. 8-10.

¹⁹ Povrzanović Frykman, n.d.

zaznamo več ali pa le zelo posredno zaznamo njihov družbeni značaj.«²⁰ Tako se s problemi soočamo sami, jih jemljemo kot osebni neuspeh in jih tako težje ali sploh ne rešujemo. V svojih stiskah se počutimo osamljeni, pa čeprav gre za družbeno problematiko.

Svet se spreminja hitreje kot ga večina od nas utegne dohajati, se miselno in fizično prilagajati novim vrednotam, življenjskim slogom.. Dobro se znajde le peščica vodilnih ljudi, ki tudi postavljajo in zapovedujejo prioritete. Nekdanji varnosti se ne moremo miselno odpovedati kar čez noč, zlasti ne brez vsaj megleno vidnih obrisov alternativ, ki naj bi nam povrnilo občutek nadzora nad življenjem.

Zdi se, da izgorevanje in izgorelost v svojih vzrokih, kot v svojih simptomih odslkavata duh časa, v katerem živimo. Najbolj želene in družbeno sprejete osebne lastnosti so istočasno tudi posameznikov "program za samouničenje". Skozi socializacijske procese kot osnovno merilo za vrednotenje samega sebe in svojega družbenega položaja vgrajujemo tisto, kar nekdo producira. S tem je vgrajena notranja prisila, ki jo zunanji nadzor le vzdržuje. Zaradi individuacije smo osamljeni, na podporo drugega – tekmeča in družbenega okolja – ne moremo računati.

Vrednost (ali ceno) tistega, kar nekdo producira, postavlja okolje (trg, vključno s trgom delovne sile). S produciranjem povečuje kapital drugega, tistega, ki ga je programiral, ki mu v zameno daje sredstva za preživetje in najpomembnejše – priznanje skozi njegov družbeni položaj in občutek družbene moči (čeprav ta v resnici pripada le lastnikom kapitala). Tega pa je možno obdržati samo z novimi in novimi produkti. Zaslug ni več, so samo novi dosežki.

Na izčrpavanje svoje produkcijske energije (menjalne vrednosti) se nekdo, ki izgoreva, torej odzove tako, da poveča storilnost, da postane zasvojen z delom. Občutek ujetosti, čeprav na videz iracionalen, saj vendar živimo v družbi, ki nam daje možnost številnih izbir, je povsem uetmeljenn. Priznan sem, torej obstajam, samo če produciram, zadovoljujem potrebe drugega.

Izgorelost v svoji končni obliki (adrenalna izgorelost) posamezniku za dolgo časa ali trajno odvzame njegovo produkcijsko zmožnost, njegovo menjalno vrednost. Pojmujemo jo lahko kot zadnji obrambni mehanizem nagona po preživetju, saj bi notranja prisila (podprta z družbenim priznanjem) lahko privedla do dokončnega izčrpanja energetskih rezerv – torej do smrti, samouničenja. Za smrt zaradi prevelike delovne izčrpanosti in samomor zaradi izgorelosti pa so na Japonskem celo oblikovali novi besedi: *karoši in karojisatsu*.

²⁰ Beck, n.d., str. 145.

Zdravljenje, odpravljanje posledic izgorelosti je spet usmerjeno v obnavljanje produkcijskih zmognosti in s tem navideznega nadzora nad življenjem. Zato velika večina terapevtskih programov (KVT) jemlje za izhodišče, da ima človek, ki izgoreva, neustrezne strategije za spoprijemanje s stresom na delovnem mestu. Ljudi usmerjajo v to, da je stres nekaj, kar prihaja od zunaj, le znati se je treba boriti z njim, pa bomo lahko spet dobro delali.

Alternativa je invalidska upokojitev – torej izguba družbenega statusa in vpliva, ki si ga nekdo zagotavlja s tem, da producira. Temu sledi tudi zmanjšanje sredstev za preživetje.

Če parafraziramo psihoanalitike, je v širšem kontekstu prenesena vloga (neoprijemljivega) falusa (moči) v sistem družbene moči (statusa), zato je možna le abstraktna potrditev, ki jo daje (neoprijemljiv) center moči. Avtoriteto očeta je prevzela avtoriteta (spet neoprijemljive) institucije družbenega sistema. Ta je odvzel očetu moč s tem, da mu je odvzel možnost potrjevanja (in kaznovanja). "Očetovo" priznanje je ne vredno, če ga ne potrdi družbeni sistem – preko ugleda, statusa in družbene moči.

Kastracija je popolna. Moč je posamezniku (ne glede na spol) odvzeta, prav tako izvor moči. Abstraktna avtoriteta (kapital - falus) pa daje potrditve samo tistemu, ki ga reproducira, povečuje falus. Posamezniku preostaneta samo dve možni vlogi (spet ne glede na spol) - doing (subjekt, ki povečuje falus, a ga ne more dobiti, dobi lahko samo nadomestno zadovoljitev - priznanje in tako s pomočjo projektne identifikacije dobi občutek moči) ter regresivni being (subjekt, ki se odpove svoji identiteti z simbiotičnim zlivanjem z nosilcem doinga), ki preko projektne identifikacije s "subjektom", tistim, ki (re)producira (in se sam projektno identificira s falusom) spet dobi nadomestne zadovoljitve (in s tem nadomestek moči).

Edini falus (moč in s tem moč nadzora) je torej kapital. Absurd je, da ta ne daje objektivne moči niti svojemu lastniku, saj je postal sistem reprodukcije kapitala tako kompleksen, da lastnik za vzdrževanje in reprodukcijo le-tega potrebuje druge (upravljavce kapitala).

Kapital-falus-moč-nadzor je torej postal avtonomen. Posamezniku preostane le navidezna vloga moči, ki mu jo ta (falus) dodeljuje in neskončno prikrievanje in odiranje občutka nemoči. Kolektivno nezavedno je vse večje in vse bolj agresivizirano. Zato tudi individuacija kot imperativ - odcep od kolektivnega nezavednega, ki edino lahko ogrozi avtonomni falus.

Ker avtonomni kapital lastnika (nadzornika) več ne potrebuje, vgrajuje v tiste, ki bi to po svojih lastnostih lahko postali, "program za samouničenje" – predispozicijo za izgorevanje.

Morda se sliši kot Krasni novi svet, morda pa ta svet že živimo. Vanj smo vstopili neosveščeni in "programirani", da ga reproduciramo. Tukaj pa je ključna vloga izobraževanja in izobraževalcev, da osvestijo in usposabljanje ljudi za prepoznavanje in spreminjanje teh mehanizmov..

VIRI IN LITERATURA:

Arendt, H., (1985): *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press. Scheper-

Bauman, Z., (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba/*cf, 2002.

Batson, C. D., (1998). Altruism and prosocial behavior. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (Vol. 2, pp. 282-316). New York: McGraw-Hill.

Beck, U., (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno* Ljubljana: Krtina.

Bourdieu, P., (1993): *La Misere du monde*. Pariz: Seuil, 1993.

Debord, G., (1999) : *Komentarji k družbi spektakla*. Ljubljana: Študentska založba.

Dupuy, F., (2005): *La fatigue des élites. Le capitalisme et ses cadres*; Le Seuil 2005

Freudenberger J., Richelson, H. in G. (1980). : *Burnout: How to Beat the High Cost of Success*. New York: Pergamon.

Furedi, F., (2005): *Culture of fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectations*. London, New York: Continuum.

Giddens, A., (1998): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Velika Britanija: Folite Press.

Hallsten, L., Josephson, M. & Torgén, M., (2005): *Performance-based self-esteem. A driving force in burnout proces and its assessment*«, *Arbete och Halsa*, , 2005, 4, 117-139.

Hobsbawm, E., (1998): 'The nation and globalization.' *Constellations*, marec 1998.

Hughes, N., (1992): *Death without Weeping: The violence of everyday life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.

Klein, M. (1998): 'Zavist in hvaležnost.' V: *Zavist in hvaležnost.*, Ljubljana, Studia Humanitatis. Str. 477-554.

Kleinman, A., Veena, D. in Lock, M., (1997): 'Introduction.' V: *Social Suffering*. Kleinman, Das, Lock, ur. California: University of California Press.

Kleinman, A.,(1997): 'The Violences of Everyday Life : The Multiple Forms and Dynamics of Social Violence.' V: Das, Kleinman, Ramphel, Reynold, ur., n.d., str. 232.

Kleinman, A. in Kleinman, J., (1997): 'The Appeal of Experience; The dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times.' V: Kleinman, Das, Lock, ur., n.d., str. 9.

Kleinman, A., (2000): 'The Violences of Everyday Life.' V: *Violence and Subjectivity*. Veena, D., Kleinman A., Ramphel, M. in Reynolds, P., ur. Berkeley: University of California Press. Str. 226-241.

Klemenčič, G., (2006): 'Koliko varnosti za koliko svobode?' *Delo; Sobotna priloga*, 25. marec 2006.

Maslach, C., (1998): 'A multidimensional theory of burnout.' V: *Theories of Organisational Stress*. C.L. Cooper, ur. Oxford: University Press. Str. 68-85.

Peyrefitte, A., (1998): *La Societe de confiance: Essai sur les origines du developpment*, Pariz: Odile Jacob.

Polany, K. , (2001): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press (1944, 2001).

Povrzanović Frykman, M., (2006): *Zaboravljena većina, sjećanja civila na rat u Hrvatskoj 1991-92*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, v pripravi za tisk.

Praper., P. (1999): *Razvojna analitična psihoterapija*, Institut za klinično psihologijo, Ljubljana.

Praper, P., (2004): *Od agresivnosti do iniciativnosti*. In: Praper P, Korenjak R, eds. Agresivnost: zbornik prispevkov/8. Bregantovi dnevi. Ljubljana: Združenje psihoterapevtov Slovenije; 2004. p. 39-57.

Reich, R., (1991): *The Work of Nations*, New York: Vintage Books.

Sennett, R., (1998): *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W.W. Norton & Co.

Siegrist J (2002): *Effort-reward Imbalance at Work and Health*. In: P Perrewe & D Ganster (Eds.). Research in Occupational Stress and Well Being, Vol. 2: Historical and Current Perspectives on Stress and Health. New York: JAI Elsevier, 261-291.

Šribar Jurančič., L. (2006): *Vsakdanje nasilje družbenega sistema in njegove posledice za posameznika*, sem. naloga., FF v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Vaanaanen A., Buunk, B, Kivimaki M., Pentti, J., Vahtera, J., (2005): When It Is Better to Give Than to Receive: Long Term Health Effects of Perceived Reciprocity in Support Exchange, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005, Vol. 89, No.2, 176-193

Winnicott, D.W., (1980): "Dijete, obitelj i vanjski svijet", Naprijed, Zagreb

Wolf R., E.. (2002): 'National Liberation.' V: *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*. Joan Vincent, ur. Velika Britanija: Blackwell Publishers.

Worsley, P., (1964): *The Third World*. London: Weidenfeld and Nicolson.